

Fodor Péter

Arcél, barkácsolás, implicit olvasók

*Utazás a tízenhatos mélyére*¹

„Másképp ír az ember éjszaka, másképp nappal, máshogy esőben és máshogy, ha süt a nap – és máshogy, ha egy szöveget rögtön idegen nyelvre fordítanak.”
(Esterházy Péter)

„Azoknak a labdarúgóknak, futballújságíróknak és önjelölt szakértőknek a száma, akik a világbajnokságra időzítve a sportágról könyvvel jelentkeznek, több mint elegendő. És akkor még ott vannak azok a szépírók is, akik bár maguk sosem futballoztak, mégis a labdarúgásról írnak.”² „Esterházy Péter kevesekre jellemző kettős tehetséggel bír: első osztályú író és negyedosztályú futballista.”³ Noha e két idézet nem ugyanabból a szövegből származik, nagyon szoros logikai kapcsolat van közöttük: míg első a konjunktúráról, a kínálat gazdagságáról, sőt túlságos bőségéről, a túltermelésről szól, addig a második az ebben a könyvpiaci helyzetben történő személyes márkázás szükségét és sikerét tanúsítja, a „különböztessd meg magad a versenytársaktól, légy felismerhető, azonosítható, egyedi” elv hatékony alkalmazását. Az a döntés, hogy a 2006-os németországi futball világbajnokságra időzítve Esterházy Péter *Deutschlandreise im Strafraum* címmel a német piacon is futball-könyvvel jelentkezett, azt is jelentette, hogy más mezőnybe érkezett ez a munkája, mint a korábbiak. Hogy egyebet ne mondjunk, a Deutsche Akademie für Fussballkultur a „2006-os év futballkönyve” címért olyan, szintén a vb-re közreadott kötetekkel „versenyeztette” meg, mint a filozófus Gunter Gebauer tudós munkája,⁴ az újságíró Michael Horeni Jürgen Klinsman (aki akkor épp német szövetségi kapitány volt) pályafutását bemutató monográfiája⁵ vagy a 23-szoros argentin válogatott, edző, sportmenedzser és szakíró Jorge Valdano újságcikkeiből közreadott válogatott gyűjteménye.⁶ (Esterházy az első kettőt a ranglistán meg is előzte, összesítésben harmadik helyet ért el. De a győzelem sem váratott sokat magára: 2009-ben a zsűri a *Semmi művészet* német kiadását⁷ választotta az év futball-könyvének.)

Persze tévedés lenne azt állítani, hogy a fent említett „kettős talantum” csupán afféle jól és frissen kiötlött arculati eleme lenne a *Deutschlandreise im Strafraum*⁸ című könyvnek, hiszen Esterházy Péter első regénye, a magyarul közel 30 évvel korábban napvilágot látott *Termelési-regény (kisszregény)* „E. följegyzései” című második része is olyan főszereplőt léptet föl, akinek az író- és futballista-lét fontos identitáseleme. Erről a német olvasók 2006-ban még keveset tudhattak, hiszen az Esterházy írói hírnevét a magyar irodalomban megalapozó mű csak 2010-ben jelent meg német fordításban – egyébként a 2004-es magyar újrakiadás borítóját átvéve a futball-témát

¹ A tanulmány létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

² „Fußballer, Fußball-Journalisten und selbsternannte Fußballexperten, die Bücher über Fußball schreiben, gibt es gerade – pünktlich zur WM – mehr als genug. Auch Schriftsteller, die zwar selbst nie richtig Fußball gespielt haben, aber Romane darüber schreiben, findet man häufiger.” Gisa FUNCK, *Fußballerische Bekenntnisschrift*. http://www.deutschlandfunk.de/fussballerische-bekenntnisschrift.700.de.html?dram:article_id=82735

³ „Péter Esterházy ist eine rare Doppelbegabung: ein erstklassiger Autor und ein viertklassiger Spieler.” Christof SIEMES, *Rezension zu: Deutschlandreise im Strafraum*. <http://www.fussball-kultur.org/buch/book/deutschlandreise-im-strafraum/>

⁴ Gunter GEBAUER, *Poetik des Fußballs*, Campus, Frankfurt/Main – New York, 2006.

⁵ Michael HORENI, *Klinsmann. Stürmer, Trainer, Weltmeister*, Scherz, Frankfurt/Main, 2005.

⁶ Jorge VALDANO, *Über Fußball*, ford. Andreas LÖHRER, Bambus, München, 2006.

⁷ Péter ESTERHÁZY, *Keine Kunst*, ford. Terézia MORA, Berlin Verlag, Berlin, 2006.

⁸ Péter ESTERHÁZY, *Deutschlandreise im Strafraum*, ford. György BUDA, Berlin Verlag, Berlin, 2006.

hangsúlyozva.⁹ Mint ahogy azok a 1984-től rendszeressé váló, Esterházy által írott magyar tárcák sem befolyásolhatták a német olvasóknak a kötettel való találkozását, amelyekből számos bekerült a könyvbe (s melyek már korábbi Esterházy publicisztikagyűjteményekben is szerepeltek). Az író hűséges olvasói számára éppen ezért biztosan kevesebb újdonsággal szolgált a 2006-os focikönyv magyar változata, mint a német. Sőt, mivel a saját korábbi szövegeknek ebben a kötetben olyan arányú az újrahasznosítása, amire az önmagát is előszeretettel idéző Esterházynál sem nagyon találunk más példát, akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy ebben az esetben a német olvasóközönség már a magyar szövegváltozat elkészítésekor tekintetbe volt véve.

Kétségtelen, hogy a könyv egyik szövegelőzménye is német vonatkozással bír: a *Süddeutsche Zeitung Magazin* „Die Deutschlandreisen” című sorozatában 2005-ben Esterházy szerepelt. A könyv marketingmegtölgfontolásoktól nyilván nem mentes német címe erre utal vissza, ahogy a magyar változathól hiányzó mottó is Roger Willemsen *Deutschlandreise* című könyvéből. Mivel azonban a németországi utazás alig a könyv felében játszik szerepet, igaza van Christof Siemesnek, aki félrevezetőnek nevezi a címet – a könyv magyar címe ebből a szempontból tágabb és pontosabb.

Ideje kiteríteni a kártyáim: azt a házi feladatot kaptam egy német magazintól, hogy utazzak (vagy utazzam, nekik aztán mindegy, reise lesz az ügyis) Németországban, és írjam meg a benyomásaimat. Könnyű azt mondani, utazni. Valahogy szükíteni kellett a kört (vagyis Németországot). [...] És akkor, mint a villám (egy lassú villám), belém hasított a megoldás. A villám fényénél a világ számomra legszebb, legvarázsosabb mértani alakzatát pillantottam meg, egy speciális téglalapot, vonalakkal, zölddel, igen, egy futballpályát.¹⁰

Ezt a passzust mind az *Utazás a tizenhatos mélyére*, mind a *Deutschlandreise im Strafraum* befogadója nyilván az előtte fekvő könyvre vonatkoztatja, miközben a német fordításban címmel szereplő német sajtótermék, a *Süddeutsche Zeitung Magazin* főkérésére készült írás valójában már az újság 2005/41-es számában, hozzávetőlegesen 55 ezer karakter terjedelemben megjelent, *Ein Ungar im Abseits* címen. Ez utóbb említettben ez a szövegrészlet nem szerepelt, nem is volt rá szükség, hiszen a magazin olvasói tisztában voltak a befoglaló sorozat műfaji jellemzőivel (szerkesztői főkérés, németországi utazás, megfigyelések lejegyzése). A 2006-os magyar és német könyv egyfelől mintegy elkölcsönzi az *Ein Ungar im Abseits* eredettörténetét úgy, hogy közben annak az írásnak a létezésére nem utalnak, másfelől magukba is olvasztják a 2. és a 4. fejezetükben.

Az önidézésre, a saját korábbi szöveg újrahasznosítására történő belső reflexiók tekintetében az *Utazás a tizenhatos mélyére* változatos eljárásokat működtet. Az első s egyben leghosszabb fejezet terjedelmének döntő részét a korábbi futball-feuilletonok adják. Az 1986. március 16-án (vasárnap) játszott Magyarország–Brazília barátságos mérkőzésről Esterházy eredetileg a *Képes Sport* az évi március 18-ai számában írt *Brazil, Brazil!!!* címmel: a tárca valójában csupán a zárlatban utal a meccs történéseire, az elbeszélés jelene a mérkőzést megelőző nap („Szombat van, előeste, nem tudom, mi lesz holnap.”), az elbeszélő a másnapi terveiről beszél, arról, hogy megy majd ki a stadionba a fiával, s miről fog ott neki mesélni. Ez a cikk a 2006-os könyvben az elbeszélő „legfontosabb” szurkoló teljesítményét hivatott fölidézni, ehhez igazítottan az egykori jövőből itt már elbeszélte múlt lesz („Hideg március volt.”).¹¹ Az eredeti szöveg létezését nem említi az elbeszélő.

A könyvben rögtön ezt követő szövegegység így kezdődik: „A másik fiamnak, úgy tizenöt év múlva már nem tudtam mutatni semmit. Inkább ő nekem. Az olimpiáról kellett írnom.”¹² Folytatódik tehát az emlékező narráció, melynek része az egykori írói megbízás fölidézése, majd a következő mondattól már a 2000-ben a Magyar Hírlap főkérésre írott, eredetileg *Oliguria és*

⁹ Péter ESTERHÁZY, *Ein Produktionsroman (Zwei Produktionsromane)*, ford. Terézia MORA, Berlin Verlag, Berlin, 2010.

¹⁰ ESTERHÁZY Péter, *Utazás a tizenhatos mélyére*, Magvető, Budapest, 2006, 25.

¹¹ *Uo.*, 20.

¹² *Uo.*

olivaolaj címmel közreadott szöveget olvassuk változtatás nélkül teljes terjedelmében – a betűhív idézés tényére egyébként írásjel, a tördelés vagy narrátori közbevetés nem utal. Az előző példával ellentétben itt Esterházy nem módosítja a szöveg idővonatkozásait: ami az eredetiben közelmúlt volt, az itt is az marad („A minap egy fiatal emberrel néztem együtt a magyar-olaszt”).¹³ Ennek eredményeképpen a 2000-es szöveg elbeszélői jelene beíródik a 2006-os könyvbe. Míg az eredeti újságcikk esetében a közelmúltra való utalás magától értődő volt, hiszen az a Magyarország–Olaszország világbajnoki selejtező után egy héttel látott napvilágot, itt az önkölcsönzés tényét jelezheti az olvasónak. Az *Utazás a tizenhatos mélyére* első fejezetében más példát is találni arra, hogy Esterházy úgy indít egy rövid szövegegységet, hogy az elbeszélő fölidézi, milyen téma megírására kérték fel egykor, majd ezt követően áttemeli azt a szöveget, amely a felkérés nyomán született. Kommentár és eredeti különbségét az előző példához hasonlóan az ilyen esetekben kizárólag a két szövegszint elbeszélői jelene közötti különbség jelzi (például az, hogy az áttemelt szöveg énjéről azt olvassuk: „harmincvalahány éves vénember”).¹⁴

Vannak az első fejezetben olyan hosszú önidézetek is, amelyeket nem vezet be az egykori írói fölkérésre, korábban megírt témára való reflexió. Az ilyen esetekben ha egyáltalán bármi, akkor anakronizmus jelöli a befoglaló és az áttemelt szöveg különbségét. A jákévezetői munka nehézségeiről Esterházy az 1987. december 15-én megjelent Képes Sport számára írt, ebben a tárcában szerepel az ÁISH betűszó, mely a Kádár-rendszer utolsó éveiben, 1986 és 1989 között működő Állami Ifjúsági és Sporthivatalt jelenti. A 2006-os könyvbe Esterházy ezt a korábbi írását majdnem teljes terjedelmében beemelte, s bennehagyta az egykori hivatal nevére való utalást is: „Azt volna jó tudni, tudhatni, érezni: hogy a bíró is közülünk való, s nem valami zsandár, akit a fejünkre ültetett az ÁISH vagy valamely más rövidítés, »azok, ott, fentről«.”¹⁵ Ami 1987-ben még aktuális volt, az 2006-ban már csak egy olyan jel, amely a könyv bricolage-jellegére hívja föl a figyelmet. Arra is akad példa, hogy az önidézetnek éppen az időbeli távolsága lesz fontos: az átvett saját szöveg idejére azért utal az elbeszélő, mert az abban megjelenített és a jelenbéli perspektíva közötti különbség viszi előre a szöveg kibomlását (lásd az *Egy közép-európai férfi keservei* című részt, melyet ez a mondat vezet be: „Ez egy szakkifejezés, terminus technicus, melyet 1991-ben így próbáltam körülírni”).¹⁶ Fontos ugyanakkor, hogy ebben az esetben nem a futballról van szó. Esterházy ugyanis éppen azért tudta használni könyve első fejezetében az évtizedekkel korábban keletkezett szövegeit, mert az öregedő futballistáról, a játékevezetői munka nehézségéről, az egyetlen magyar aranylabdásról, Albert Flóriánról szóló írások érvényessége nem (vagy legalábbis nem döntően) függ azoktól a változásoktól, amelyek időközben a futballban végbementek – a könyv mai újraolvashatósága is főként ennek a jellemzőnek köszönhető. Hasonló mondható el a könyv 3. fejezetéről, mely jelölten szöveggyűjtemény-jellegű, amennyiben benne Esterházy az 1950-es évek magyar válogatottjáról szóló, korábban napvilágot látott öt írása olvasható az eredeti címetek megtartva. Nincs nyoma annak a szövegben, hogy a szövegválogató-elbeszélő a futballról való tudását időben differenciálni akarná, a beemelt szövegekhez esetleg kritikával viszonyulna. A könyv implicit szerzője sokkal inkább abban érdekelt, hogy a több mint 20 év alatt született részeket a vallomásos elbeszélői hang összefogja.

Esterházy írásmódjának fontos jellemzője mutatkozik meg abban, ahogy korábbi szövegeit összefűzi. Lényeges különbség van ugyanis aközött, ha egy szerző úgy dönt, összeállít egy válogatott gyűjteményt már megjelent írásaiból, vagy ha azokból (vagyis hozott anyagból) összefüggő, új szöveget barkácsol össze. Ahhoz, hogy Esterházy 1984-es újságcikke és a 2005-ös *Süddeutsche Zeitung* Magazinban megjelent írása között valamiféle kapcsolat létesüljön, az író az önéletrajzi elbeszélés narratív sémáját használja. Nem csupán abban az értelemben, hogy a könyv szerzőjének, elbeszélőjének és főhősének neve megegyezik, de azt az egyébként más műveiben is

¹³ *Uo.*, 21.

¹⁴ *Uo.*, 37.

¹⁵ *Uo.*, 52.

¹⁶ *Uo.*, 124.

előszeretettel alkalmazott fogást szintén használva, hogy a szerző portréjának jellegzetes eleme ironikus kontextusban beíródik a szövegbe (egyébként egy több mint tíz évvel korábbi saját szöveg átvétele révén):

Mondom a futballanalfabéta barátomnak, hogy persze szigorúan kell megítélni, mi hangzik el a lelátóról, de azért figyelembe kell venni a genius locit. Hogy értem ezt. Hát például amikor annak idején nekem mint a Csillaghegyi Munkás Torna Egylet csatárának azt kajabálták, hogy verem a tülök orrodba a zsidó izé anyád – akkor ez sem édesanyámra, sem a szintén hányatott sorsú zsidó népre vonatkozóan nem tartalmazott semminemű állítást. A mondat nagy örömet nevezett sportolóból nem váltott ki, de jelentése csupán ennyi: ó, nemes arcélú ifjú, be kár, hogy nem a mi kis kollektívánkat erősítet!¹⁷

A könyv magyar kiadásának hátsó borítóján olyan fotómontázs látható, melyen a fiatal Esterházy Péter egy füves pályán áll futballozásra alkalmas öltözetben, de nem mezben és nem futballcipőben – az amatőr játékos profilt erősítve.

Az *Utazás a tizenhatos mélyére* elbeszélője a korábbi Esterházy-írások szerzőjeként nyilatkozik, így szabadon idézheti, használhatja, kommentálhatja őket. Hangsúlyos elem, hogy a kötetben egy író történetét olvassuk, s mi jellemezhetné jobban egy író életét annál, amit íróként már papírra vetett saját életéről. Innen nézve Esterházy Péter története a könyvben az önidézeteket fölismerő olvasó számára döntően a futballról évtizedek óta író Esterházy Péter története lesz, aki saját archívumát használja és rendezi új mintázatba. Ne feledjük ugyanakkor, hogy ebbe az archívumba az *Ein Ungar im Abseits* is beletartozik, mely az útirajz műfajához illően jelen időben számol be az utazásról. Ebből két dolog következik: egyfelől megmutatkozik a könyv kettős célközönsége, amennyiben az első és a harmadik fejezet eddig szóba hozott önidézeteinek többsége a német olvasók számára, míg a német útirajz az Esterházyt magyarul olvasók számára nem volt korábban nyelviileg hozzáférhető. Másfelől érzékelhetővé válik az az írástechnikai feladat, hogy a jelen idejű utazást és a beemelt futball-szövegekben elbeszélte múltat össze kell valamilyen módon kapcsolni. Ráadásul ez utóbbiak nem hiányoznak abból a második fejezetből sem, mely jórészt az *Ein Ungar im Abseits* magyar eredetijét adja közre. Lássunk két példát!

A Süddeutsche Zeitung Magazinban megjelent Esterházy-írást kapitálissal szedett belső címek tagolját rövid egységekre. Ezek a címek nem kerültek bele a 2006-os könyvbe, s a tagolás is hol követi, hol nem az újságban közreadott szöveget. Az *Ein Ungar im Abseits* DER TAXIFAHNER GRINSTE; ODER: DEUTSCH, REGENSCHIRM UND KUTTELN című része alkotja a könyv 2. fejezetének felütését, mely ezzel a mondattal zárul: „Próbálok visszatérni a biztonságosabbnak látszó pacal-tematikára.”¹⁸ Az utazás térbeli előrehaladásához illően a repültre való taxizás epizódját a repülés és megérkezése követi ANSCHLUSS címmel az *Ein Ungar im Abseits*-ban. E két egység közé a könyvben beékelődik egy olyan, mely így kezdődik: „A pacalról nekem sok minden tud eszembe jutni, főként nők, férfiak, mert többnyire nők, férfiak jutnak az eszembe (meg az esernyőm), de legfőképpen az évadzáró vacsorák jelennek meg lelki szemeim előtt, színesben, széles vásznán.”¹⁹ A kitérőt látszólag az elbeszélő asszociatív emlékezete indokolja, ha azonban fölismerjük, hogy a bevezető mondat után a *Karácsonyi vereség* című Esterházy-tárca szövegét olvassuk jelöletlen idézetként a Képes Sport 1985. december 17-ei számából, akkor a szövegbeli elbeszélő, akinek a pacalról az évadzáró vacsorák jutnak eszébe, inkább tűnik föl a barkácsoló író által teremtett, a mind témájukat, mind keletkezési idejüket tekintve távoli szövegeket összekapcsoló funkcióként, mint egy olyan „személyként”, aki elmesél egy régi sztorit. Nagyon hasonló megoldásra akadunk néhány oldallal később. Az *Ein Ungar im Abseits* WEITERES GELÄCHTER, a HEIDI UND SUHRKAMP ALS RIVALINNEN és az ANNÄHERUNG című részei a könyvben egy egységet alkotnak, melynek utolsó bekezdésben bukkan föl a BSC Schwarz-Weiß sporttelepének pályagondnoka. Róla a Süddeutsche Zeitung Magazinban olvasható

¹⁷ Uo., 12.

¹⁸ Uo., 64.

¹⁹ Uo.

változatban csupán néhány mondat szól, míg a könyvben – megszakítva a Concordia Eschersheim mérkőzésére való várakozás elbeszélését – itt újra egy visszaemlékező betét következik, a már ismerősen hangzó bevezetővel: „Minden pályagondnokról, így erről is, Karlóék jutnak az eszembe, a pár, Karló és Mari. Sokáig része voltak az életemnek.”²⁰ Majd ezt követően újfent egy régi Esterházy-cikk jelöletlen átvételét kapjuk közel teljes terjedelemben.²¹ Látható tehát, hogy sajátos, eredetét tekintve kétnyelvű mozaikosság alakul így ki. Egymást váltják a korábban magyarul és németül megjelent Esterházy-szövegek, s attól függően, hogy ki melyik nyelven, milyen szövegelemlekezettel olvassa a könyvet, mást fog újnak és ismerősnek találni – ebből a szempontból a magyar és a német olvasó egymás inverzvé válik.

A könyvnek azok között a passzusai között, amelyek korábban egyik nyelven sem láttak napvilágot (ezek a szöveg terjedelmének jóval kevesebb, mint a felét teszik ki), több olyat is találni, melyek szintén alkalmat adnak a szerzőnek az önidézésre. Ezekben az esetekben Esterházy az elbeszélő jelenhez tartozó jelenetekben olyan szereplőket léptet föl, akik vagy metonimikus (pl. családi), vagy metaforikus (az élethelyzetek hasonlósága révén) viszonyba léptethetőek valamely korábbi írás szereplőjével, s amikor ennek a kapcsolatnak a lehetősége készen áll, már nincs akadálya annak, hogy beilleszsen egy korábbi szöveget. Mindez persze azzal is jár, hogy a jelenben felbukkanó alak inkább csak apropóul szolgál az emlékezésnek/önidézésnek. Ez történik például az egyik meg nem nevezett magyar csapatnál masszörként dolgozó férfival, akinek pusztán az a szerepe, hogy az elbeszélő gyermekkori iskolatársát megemlítsen („Meghalt a Tibi, mondja Kokó”),²² míg a Concordia Eschersheim centere a cserejátékoslétről való megemlékezést hivatott megnyitni: az első szöveghelyen a Nemzeti Sport 1996. december 24-ei számában olvasható, *VZ* című tárca, utóbbiban a szerző első Képes Sportbeli írásának hosszabb részlete következik 1984-ből.

Az önidézeteknek természetesen nem csupán az összeillesztése árul el sokat az *Utazás a tizenhatos mélyére* természetéről, de azok a módosítások is, amelyek az eredeti szövegek a könyvbe való átemelés során átestek. Az öregedő futballistának mint jellegzetes játékos típusnak Esterházy 1988-ban esszét szánt, mely a *Jelenkor* folyóirat októberi számában látott napvilágot.²³ Azért érdemes az eredeti megjelenés helyét hangsúlyozni, mert 1984-től a szerző – ahogy arról már esett szó – rendszeresen írt a *Képes Sport* című sportmagazin számára, itt viszont a futball témája egy nagyon más profilú, más olvasóközönséggel rendelkező lapban jelent meg. Az eredeti szöveg hozzávetőlegesen a felére meghúzva, viszont eredeti címét megtartva került át a 2006-os könyvbe. Kikerültek belőle egyfelől az irodalmi metafikció változataira (pl. Bulgakov *Mester és Margarita* című regényére) történő utalások, másfelől annak a helyzetnek a lélektani kibontása és irodalmi (Helmut Heißenbütteltől és Karinthy Frigyesztől származó) idézetekkel való körülírása, mely azáltal keletkezik, hogy az apa fordítja a fia szövegét németre. A szerzőre jellemző önkomentáló, metafikatív szöveg és az intertextusokkal bátran élő alkotásmód nyilván nem volt ismeretlen az irodalmi folyóirat olvasóinak, miközben Esterházy ezekkel a sportlap (tehát egy másik célközönség) számára írott cikkeiben nem élt.²⁴ *A kéz* könyvbéli változata inkább az utóbbiak stílusára és megformáltságára emlékeztet. Ez ugyanakkor nem jelenti, hogy Esterházy a sportújságírói stílus felé közelített volna egykori írásaiban, vagy épp 2006-os könyvében, sőt annak zsargonját mindig ironikus távolságtartással idézi.²⁵ Ugyanakkor kétségtelen, hogy a könyv nyelvhasználata – nyilván nem függetlenül attól, hogy terjedelmének nem elhanyagolható része eredetileg olyan magyar és

²⁰ *Uo.*, 76.

²¹ Vö. ESTERHÁZY Péter, *Varga Zoli, oda vissza = Uő, A halacska csodálatos élete*, Pannon, Budapest, 1991, 124–127.

²² ESTERHÁZY, *Utazás a tizenhatos mélyére*, 42.

²³ ESTERHÁZY Péter, *A kéz* = *Jelenkor*, 1988, október, 938–942.

²⁴ Talán innen érthető, hogy a *Deutschlandreise im Strafraum* nyitánya, mely Peter Handke *Die Angst des Tormanns beim Elfmeter* című regényének egyik részletét írja át, miért hiányzik a magyar könyvből.

²⁵ Például: „A sportriporterek, amikor a szóismétléstől való oktalan, buta félelmükben a »labda« helyett mindenféle bornírt szinonimákat kezdenek használni (a bőr, a pettyes, a játékszer), akkor szoktak áttérni a portugálról, föltéve persze, hogy a portugálok játszanak, a luzitánokra; a luzitán középpályások birtokolják többet a pettyest!” ESTERHÁZY, *Utazás a tizenhatos mélyére*, 130.

német lapokban jelent meg, melyek közönsége nem föltétlenül Esterházy Péter vagy más posztmodern prózaíró munkáin szocializálódott – szélesebb olvasóréteg számára válhat élményszerűvé. Beszédes, hogy míg a szerző *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című útirajza rizomatikus intertextuális hálózatával, a közbeiktatott műfajok sokféleségével, az elbeszélés mód folytonosságát gyakorta megszakító hangnem- és perspektívaváltásaival ellene hat az önéletrajzi olvasásmód érvényesíthetőségének, addig az *Utazás a tizenhatos mélyére* úgy fűzi össze a korábbi Esterházy-szövegeket, szövegrészleteket, hogy ahhoz épp az útirajz narratív sémáját és az önéletrajzi elbeszélőt hívja segítségül. Sőt akár azt is mondhatjuk, hogy ha a befogadó (legyen az akár magyar, akár német nyelvű) nem ismeri föl a beemelt önidézeteket, vagyis nem látja a szöveg bricolage-jellegét, különösebb probléma nélkül érvényesítheti az önéletrajzi olvasásmódot (ez alatt természetesen nem a tényyszerűség értelmében vett hitelességet, elbeszélő és biografikus én megfeleltetését értve). A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* (s persze más Esterházy-művek) esetében a befogadás folytonosságát a szöveg nagyon szerteágazó kulturális-irodalmi-történelmi utalásrendszere is gyakorta megakasztja. Noha ezeknek az utalásoknak nincs híján a *Utazás a tizenhatos mélyére* sem, ezek döntő többségét vélhetően a magyar és német értelmiségi olvasók egyaránt képesek értelmezni.²⁶

Futball-könyvről lévén szó nehezséget okozhatnak a befogadás során a sportág fölbukkanó alakjaihoz köthető tulajdonságokra, anekdotákra, történelmi tényekre való reflexiók. Esterházy szövege azonban kellően előzékeny a nem futball-rajongó olvasókkal szemben. A könyv egyfelől nincs tele csak a beavatottak által érthető futballtörténelmi sztorikkal, s főként olyan labdarúgókat emleget, akiknek az ismertsége túlmegy a szurkolók körén (pl. Albert, Pelé, Cruyff, Maradona, Sztójcskov, Totti). Másfelől – újra azt bizonyítva, hogy a könyv mindkét nyelvi kulturához tartozó célközönségére tekintettel van – visszatérően a magyar és német futball találkozási pontjaira összpontosít. Ezek közül legtöbbször az 1954-es világbajnoki döntő kerül szóba (a teljes harmadik fejezetet ennek szenteli a szerző), de Varga Zoltán és Détári Lajos németországi pályafutása is előkerül. S arra is akad példa, amikor az elbeszélő saját futballista teljesítményét egy hasonló szerkezeten belül német és magyar játékosokra való utalással igyekszik megvilágítani: „Ott vicsorogtam mögötte, Berti Vogts vagy Lantos vagy Liebrich hozzám képest ártatlan virágszálak voltak.”²⁷ Ebben a hármas fölsorolásban az is feltűnő, hogy az 1950-es évek két játékosa mellett a 96-szoros válogatott, a nemzeti csapattal szövetségi kapitányként 1996-ban Európa-bajnoki címet szerző Vogts is szerepel, akinek neve a német olvasók között jóval ismerősebben csenghet, mint a Helmut Liebriché.

Ne tévesszük ugyanakkor szem elől, hogy Esterházy könyvében döntően nem a professzionális futball van a középpontban, főleg nem annak kortárs állapota. Esterházy futball-tárcáiban következetesen ragaszkodott ahhoz a megoldáshoz, hogy az ő írásaira a hitelesség pecsétjét a saját futballmúlt, a családi érintettség s a gyermekkortól eredeztethető szurkoló-lét üti. Az *Utazás a tizenhatos mélyére* bevezető oldalain is ezek a témák köszönnek vissza: „Futballozni mindenki futballozott, az is, aki nem, ez a futball sine qua nonja, de nem mindenki futballista. Én az voltam. Negyedosztályú futballista.” „Sőt, a kicsi testvéremnek, a legkisebbnek azután pályafutása is lett, amely fölívelt (Fradi, Honvéd, válogatott, AEK Athén).” „Persze akinek az élete ennyire át van szöve a futballal, az nem tud nem szurkoló lenni.”²⁸ Ezeknek a kapcsolatoknak a felbomlása (kiöregedni a játékból, a testvér pályafutása is lezárul, a magyar labdarúgás szurkolókat elkedvetlenítő mélyrepülése) Esterházy esetében a futball-feuilletonok megkritikulását hozta. Innen nézve nagyon is érthető, hogy miért volt kénytelen 2006-ban a régi írásait fölhasználni az új könyv

²⁶ Például: „Ez olyan, mint a regény: nem lehet arról gondolkodni, hogy mit csinált Effi Briest délután, ha a regényben csak a délelőtről esik szó.” (60.) „Az öltözők épülete felől roston sült hús illata, füsttel kevert illata száll. Igazi idill, olyan mintha a Szajna partján volnánk egy Maupassant-novellában. Például. Vagy egy Renoir-kép, vasárnapi piknik.” (88.) „Egy fiatal kukta bekukucska a terembe, rám vigyorog, olyan édesen, hogy abból – megfelelő tehetséggel – újraírható volna a *Halál Velencében*.” (141)

²⁷ *Uo.*, 13.

²⁸ *Uo.*, 5, 6, 11.

létrehozásához. Mint ahogy az is világos, a németországi utazás keretét miért néhány alsó osztályú mérkőzés megtekintése adja:

Arra gondoltam, ez volt a villám, hogy mi volna, ha német kiscsapatokat néznék meg, a magyar pályákról, „a tizenhatos mélyéről” sok élményem és ismeretem van, különbözőségek, hasonlóságok, és akkor tekinthetném ezt az egészet afféle előmunkálatnak, ráhangolásnak. Alapállás: előbb voltam futballista, mint író.²⁹

Másfelől persze egyáltalán nem magától értődő, hogy a negyedosztályú futball (legyen az akár magyar, akár német) „krónikája” közérdeklődésre tarthat számot. Azok a szempontok, amelyek a topfutballról szóló könyvekben bevettek (legyen a szerző bennfentes újságíró, egykori játékos, aktív edző vagy menedzser), a Regionalliga esetében aligha teremtenek olvasókat. A fuballszakmai elemzői tekintet itt kevés eredménnyel kecsegtet. Esterházy könyvének egyik hatástényezője éppen az, hogy benne olyan dinamikus elbeszélői perspektíva működik, melyre csakis az irodalmi elbeszélésmód ad lehetőséget: a „futballista, a szurkoló és a krónikás nézőpontját egyaránt képviseli, a kollektíváét és az egyénét is, kívülről és belülről is ráfókuszál a futballra”.³⁰ A személyes érintettség, a saját ismeret hangsúlyozása Esterházy könyvében nem csupán azt szolgálja, hogy választ adjon arra a kérdésre, mit keres egy író a futballpályán és a mellett. De azt is, hogy megteremtse a feltételét azoknak a szöveghelyeknek, amelyekben az elbeszélő olyan médiumként működik, mely képes a futball nyújtotta múltékony közösségi testi élmény nyelvi rögzítésére. Esterházy futballírásainak időtállóságát éppen ebben a képességben érdemes keresni:

A meccs végén együtt jövünk a játékosokkal. Utcai cipővel nem lépünk a pályára – de most lépek. Együtt vagyunk, nézők, játékosok; nézem a sugárzó arcokat, a sugárzó arcokat egy győztes meccs után. Egy győztes meccs az a boldogság maga! De emlékszem! Semmi máshoz nem hasonlítható harmónia – oly közel még a munka, a nehéz, fizikai munka, a teher, az izzadságcsöppek még az arcon, lihegünk, kimerültek vagyunk, fáj mindenünk: de megcsináltuk! Azt hiszem, ez a „mi” is szerepet játszik a boldogság rétegzettségében. Amikor így jövünk le a pályáról, nem kétséges, mivégre élünk. Hogy mivégre teremtette az Úr a világot. Vagy egyszerűen, hogy mi a jó ebben az egészben.³¹

²⁹ *Uo.*, 27–28.

³⁰ DARVASI Ferenc, *A kategorizálás nehézségei. Esterházy Péter: Utazás a tizenhatos mélyére* = Bárka 2006/6, 127–130, itt: 130.

³¹ ESTERHÁZY, *Utazás a tizenhatos mélyére*, 84–85.